

Znaczenie biografii pisarza w badaniach nad literaturą polskiego oświecenia – *casus* Cypriana Godebskiego

Patrycja Bąkowska

ORCID: 0000-0002-9987-4706

Dziś już nikogo chyba nie trzeba przekonywać do tego, że biografia pisarza jest zagadnieniem istotnym, które powinno się pojawić w rozważaniach literaturoznawcy. Tak o tym niezwykle skomplikowanym zagadnieniu pisał Janusz Sławiński w klasycznym już dla problematyki związków między dziełem literackim a biografią autora studium *Myśli na temat: biografia pisarza jako jednostka procesu historycznoliterackiego* (opublikowanym w 1975 r.):

Aż wstyd powtarzać banał: każde doświadczenie pisarza stanowi potencjalnie materiał tematyczny dla jego utworów. Nie można nie przyjąć założenia, że cechą znamioną jego przeżywania wszelkich sytuacji jest gotowość stematyzowania doświadczeń z punktu widzenia ich roli jako ewentualnego budulca świata literackiego, w perspektywie możliwego wysłowienia. Możliwego, więc tak czy inaczej odpowiadającego wzorom i konwencjom ujęć literackich, żywotnym w danym czasie i miejscu. Patrzy on na swoje przypadki, a także na przypadki innych osób zaplątanych w jego

biografię, jako na szansę dzieł, co znaczy tyle mniej więcej, że scala widziane i zasłyszane zgodnie ze stereotypami tradycji literackiej. Jego „życie” włącza się w proces historycznoliteracki zanim jeszcze zdążyło się skryształizować jakiekolwiek dzieło¹.

Tekst Sławińskiego, postulujący zerwanie z anachronicznymi praktykami pisarstwa biograficznego, sygnowanymi formułą „życie i twórczość”, był jednym z ciekawszych głosów w ówczesnej dyskusji poświęconej związkom między „ja” twórcy a „ja” osoby mówiącej, który – wbrew temu, co się niekiedy pisze o rozważaniach inspirowanych strukturalizmem – nie stanowił wyjątku. Jednym z wielu świadectw zainteresowania omawianą problematyką jest wydany w 1977 roku na łamach „Pamiętnika Literackiego” szkic Stefana Sawickiego *Między autorem a podmiotem mówiącym*, upominającego się o przywrócenie w badaniach literackich „perspektywy człowieka” w taki sposób, by nie rezygnować z „osiągnięć współczesnej metodologii, zorientowanej głównie strukturalistycznie i semantycznie”².

Refleksja nad problemem znaczenia biografii pisarza w praktyce historycznoliterackiej nie jest – rzecz jasna – próbą powrotu do dawnych orientacji metodologicznych³. Spojrzenie wstecz, zwłaszcza w obliczu następujących po sobie w szalonym tempie zwrotów w szeroko pojętej (post)humanistyce⁴, może jednak dać w dalekiej przyszłości szansę na prze-myślenie i uporządkowanie kwestii dotyczących relacji między życiem a twórczością jako istotnego zagadnienia przede wszystkim dla badacza literatury epok dawnych. Znamienne wydają się słowa redaktorów *Pisarzy polskiego oświecenia*, którzy w tomie pierwszym tej fundamentalnej dla wszystkich zainteresowanych literaturą rodzimego wieku światła publikacji podkreślili, że

niezależnie od metodologicznych orientacji literaturoznawca zobowiązany jest w swych dociekaniach brać pod uwagę fakt istnienia pisarzy, którzy noszą swoje nazwiska, uczestniczą w różny sposób w życiu społecznym, mają indywidualne losy, a przede wszystkim – w różnych okolicznościach, z odmiennymi motywacjami i celami – tworzą niepowtarzalne, własne dzieła literackie⁵.

¹ Janusz Sławiński, *Myśli na temat: biografia pisarza jako jednostka procesu historycznoliterackiego*, w teoz: *Prace wybrane*, t. 4: *Próby teoretycznoliterackie* (Kraków: Universitas, 2000), 168 (pierwodruk w: *Biografia – geografia – kultura literacka*, red. Jerzy Ziomek, Janusz Sławiński [Wrocław: Ossolineum, 1975]).

² Stefan Sawicki, „Między autorem a podmiotem mówiącym”, *Pamiętnik Literacki* 2 (1977): 113, 121.

³ Ze względu na charakter publikacji należało zrezygnować z – chociażby skrótowego – przedstawienia najważniejszych koncepcji oraz stanowisk badawczych dotyczących znaczenia autora w rozważaniach literackich. Niełatwego zadania syntetycznego ujęcia rozważań dotyczących autora w polskim literaturoznawstwie podjął się Tomasz Bilczewski, „Subiekt – obiekt – abiekt: «pajęczno-wiotka tkanina»”, w: *Wiek teorii. Sto lat nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego*, red. Danuta Ulicka (Warszawa: IBL PAN, 2020), 161–230 (tu także zestawienie najważniejszych prac).

⁴ Osobne, choć ściśle stowarzyszone z omawianym tu problemem, jest pytanie o miejsce refleksji dotyczących relacji między (auto)biografią a literaturą we współczesnej (post)humanistyce. Jako znaczące należy uznać, że właśnie od tej kwestii wychodzi niekwestionowana znaczący tej tematyki, Małgorzata Czerwińska, stawiając tezę o „fazie krytycznej” zjawiska autobiograficzności. Małgorzata Czerwińska, „Autobiografia i metafory”, w: *Projekt na daleką metę. Prace ofiarowane Ryszardowi Nyczowi*, red. Zdzisław Łapiński, Anna Nasiłowska (Warszawa: IBL PAN, 2017), 99.

⁵ „Od redakcji”, w: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 1, red. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992), 5. „Personalistyczny aspekt” tej publikacji dostrzegła i oceniła wysoko Barbara Wolska, „«Pisarze polskiego Oświecenia», tom 1, pod red. Teresy Kostkiewiczowej i Zbigniewa Golińskiego, Warszawa 1992”, *Pamiętnik Literacki* 3 (1994); zob. zwł. 209, 219.

Uwaga ta, poczyniona przecież trzydzieści lat temu i odpowiadająca na ówczesne wyzwania literaturoznawstwa, tylko z pozoru ma charakter truizmu. Nie jest odosobnione bowiem przekonanie, że szczególnie związek między dziełem a jego twórcą przyniosła dopiero literatura romantyczna. Za przykład niech posłuży konstatacja Tomasza Kunza:

Charakterystyczne dla epoki romantycznej postrzeganie dzieła literackiego jako ekspresji twórczego geniuszu oraz przekonanie o „organicznej” jedności dzieła i twórcy prowadziło w sposób naturalny do zainteresowania badaczy autorem: jego biografią i osobowością. Rozwinęło się ono przede wszystkim jako odpowiedź na klasycystyczną poetykę normatywną, która ujmowała literaturę w kategoriach ściśle skodyfikowanych reguł i odwoływała się do koncepcji naśladownictwa antycznych wzorców poezji⁶.

Przytoczony fragment pochodzi ze wstępu do książki *Więcej niż słowa. Literatura jako forma istnienia*, który – zgodnie z poetyką tego typu wypowiedzi – przynosi uogólnione uwagi i obserwacje, poprzedzające rozważania o polskiej poezji XX i XXI wieku. Trudno oczekiwać zatem zniuansowanej, pogłębionej refleksji na temat obecności autora w tekstach dawnych w rozprawie mającej inne cele i ambicje poznawcze. Można jednak zakładać, że stwierdzenie Kunza oddaje powszechny, dostrzegany także w pracach badaczy niezajmujących się literaturą dawną, sposób ujmowania epok przedromantycznych. Zradykalizowaną w swej wymowie konsekwencją tego typu optyki może być – trudne chyba do zaakceptowania – spostrzeżenie Mirosława Strzyżewskiego:

Garść ocalonych faktów z życia Jana Kochanowskiego, Jana Andrzeja Morsztyna, a także Ignacego Krasickiego i Stanisława Trembeckiego, bez konieczności ich interpretacji czy nadmiernego ekspozowania, wystarcza i świetnie wpisuje się w przestrzeń rodzimego renesansu, dworskiego baroku i czasów oświecenia [...]. Wartości i sensory literackie w dawnych okresach są integralne, wyrastające z tradycji i konwencji, i nienaruszone kreacją podmiotowości autora⁷.

A przecież nie ulega wątpliwości, że namysł nad wypracowanymi zarówno przez pisarzy staropolskich, jak i oświeceniowych sposobami manifestowania „ja” (nierzadko noszącymi na sobie piętno autora osobowego) stanowi częstokroć konieczny element interpretacji uwzględniającej idee antropologiczne epoki. W tym przypadku to właśnie odwołania do tradycji i konwencji, rozpoznanie których odgrywa znaczącą rolę w lekturze utworów epok dawnych, składają się na to, co Strzyżewski nazywa „kreacją podmiotowości autora”. Za przykład – jeden z wielu możliwych do przywołania – niech posłuży rozprawa Janiny Abramowskiej poświęcona mu-

⁶ Tomasz Kunz, „Wstęp”, w tegoż: *Więcej niż słowa. Literatura jako forma istnienia* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019), 7–8. Zob. także Anna Nasilowska, „Historia modernistycznego podmiotu”, w tejże: *Persona liryczna* (Warszawa: IBL PAN, 2000), 21–22. Jako interesujące jawi się (z pewnością przypadkowe) podobieństwo podtytułu książki Kunza do sformułowania użytego przez Dariusza C. Maleszyńskiego, *Człowiek w tekście. Formy istnienia według literatury staropolskiej* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002).

⁷ Mirosław Strzyżewski, „Model «biografii typowej» romantyka”, w: *Biografie romantycznych poetów*, red. Zofia Trojanowiczowa, Jerzy Borowczyk (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007), 109. Zob. także warte namysłu, choć nie dotyczące problemu tu sygnalizowanego, uwagi Michała Kuziaka poświęcone koncepcjom Strzyżewskiego. Michał Kuziak, „«Biografie romantycznych poetów», red. Zofia Trojanowiczowa, Jerzy Borowczyk, indeks oprac. Barbara Hajdasz, Poznań 2007”, *Pamiętnik Literacki* 3 (2009): 230–231.

zie czarnoleskiej, w której badaczka wyeksponowała rolę renesansowych wzorców osobowych w lirycznej autobiografii Jana Kochanowskiego⁸. Wcześniej podobną strategię obrała Teresa Kostkiewiczowa w monografii *Kniaźnin jako poeta liryczny*. Z perspektywy podjętego tematu za wartę podkreślenia należy uznać stwierdzenie, że „obserwowanie relacji między wpisanymi w dzieło kategoriami autora osobowego, podmiotu literackiego i «ja» mówiącego jest jednym ze sposobów badania znaczeń dzieła w jego związkach z całokształtem zjawisk literackich, w których ono wyrasta”⁹.

Podążając tymi tropami, tu zaledwie zasygnalizowanymi, spróbujmy zastanowić się nad przypadkiem Cypriana Godebskiego. Wybór autora *Wiersza do Legiów polskich* nie wynika tylko z oczywistej konieczności zawężenia szerokiego, wewnętrznie skomplikowanego zagadnienia relacji między „życiem” a „twórczością”. Godebski, najczęściej określany mianem poety-legionisty, poety-żołnierza dzielącego czas między Marsa a Minerwę¹⁰, ma w swoim dorobku teksty, których lekturę trudno sobie wyobrazić bez uwzględnienia aspektu biograficznego¹¹. Doskonałą egzemplifikację zjawiska stanowią prace poświęcone jego literackiej spuściźnie, pochodzące z różnych okresów, pisane przez badaczy o odmiennych orientacjach metodologicznych, by wspomnieć między innymi Mieczysława Smolarskiego¹², Zbigniewa Kubikowskiego (przede wszystkim jako autora wstępów poprzedzających edycje wybranych tekstów Godebskiego)¹³, Ryszarda Przybylskiego¹⁴, Rafała Rippla¹⁵, Łucję Ginkową czy Artura Timofiejewa¹⁶. Owa predylekcja literaturoznawców do sięgania

⁸ Janina Abramowska, „Kochanowskiego biografia kreowana”, *Teksty* 1 (1978). Na swoistość mechanizmów autokreacyjnych liryki renesansowej, także w odniesieniu do twórczości Kochanowskiego, uwagę zwrócił m.in. Jerzy Ziomek. Zob. Jerzy Ziomek, „Autobiografizm jako hipoteza konieczna («Treny» Jana Kochanowskiego)”, w: *Biografia – geografia – kultura literacka*, 41–60 (do tego artykułu odwoływała się zresztą w przywołanym wyżej tekście Abramowska); Jerzy Ziomek, „Poeta jako źródło historyczne. Głosa do referatu Wiktora Weintrauba”, w: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Zofia Stefanowska, Janusz Sławiński (Warszawa: Czytelnik, 1978), 166–175.

⁹ Teresa Kostkiewiczowa, *Kniaźnin jako poeta liryczny* (Wrocław: Ossolineum, 1971), 188. Badaczka, wracając po latach do liryki *Kniaźnina*, odnotowała dawne zainteresowania tematyką podmiotowości. Zob. Teresa Kostkiewiczowa, „Problematyka podmiotowości w liryce *Kniaźnina*. «Do Piotra Borzęckiego»”, w: *Czytanie Kniaźnina*, red. Bożena Mazurkowska, Tomasz Chachulski (Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, IBL PAN, 2010), 131–132.

¹⁰ Zob. np. O... (L. Osieński), „Wiadomość o życiu i pismach Cypriana Godebskiego”, *Pamiętnik Warszawski* 1 (1809): 91.

¹¹ Przypadek Godebskiego nie jest – rzecz jasna – odosobniony. O nieodzowności uruchomienia kontekstu biograficznego można mówić także w odniesieniu m.in. do powieści Laurence’a Sterne’a, z pełną premedytacją obdarzającego bohaterów swoich powieści cechami i predyspozycjami, które kierowały uwagę czytelników na autora osobowego (zob. np. Robert Huntley Bell, *Sterne’s Autobiographical Personae*, w teoz: *The Rise of Autobiography in the Eighteenth Century: Ten Experiments in Literary Genre* – Augustine, Bunyan, Rousseau, Locke, Hume, Franklin, Gibbon, Sterne, Fielding, Boswell [Lewiston: Edwin Mellen Press, 2012]). W polskim oświeceniu materiału do badań tej problematyki dostarczyła m.in. Maria z Czartoryskich Wirtemberska (zob. np. Alina Aleksandrowicz, *Twórczość Marii z ks. Czartoryskich ks. Wirtemberskiej. Literatura i obyczaj* [Warszawa: DIG, 2022]; zwł. rozdz. To także powieść z kluczem).

¹² Mieczysław Smolarski, *Poezja legionów. Czasy, pieśń i jej dzieje* (Kraków: Akademia Umiejętności, 1912); zob. zwł. 14–19, 28–33.

¹³ Zob. przyp. 23 i 35.

¹⁴ Ryszard Przybylski, *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983); zwł. rozdz. Dusza zamordowanego Królestwa.

¹⁵ Rafał Rippel, „Między konwencją a odmiennością. O konstrukcji narratora w «Grenadierze-filozofie» Cypriana Godebskiego”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Polska* 38 (1997): 27–36.

¹⁶ Zob. przede wszystkim Artur Timofiejew, *Legiony i vitae lex. Problemy twórczości literackiej Cypriana Godebskiego* (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002).

po informacji biograficzne może być tłumaczona rangą wydarzeń, których Godebski był uczestnikiem i świadkiem. Oprócz tego należy jednak wziąć także pod uwagę rozsięte po jego tekstach, obecne nie tylko w *Wierszu do Legiów polskich czy Grenadierze-filozofie*, „sugestie autobiografizmu”¹⁷, zmuszające czytelnika obcującego z „twórczością” do bliższego przyjrzenia się „życiu”. Wypada podkreślić, że formuła „sugestie autobiografizmu” została zapożyczona od Jacka Lyszczyzny, który wykorzystał ją do opisu wybranych zjawisk dotyczących obecności wątków biograficznych w literaturze romantycznej. Jak można sądzić, znajduje ona jednak także zastosowanie w rozważaniach nad oświeceniem. Wskazane przez Lyszczyinę w tekstach między innymi Adama Mickiewicza czy Juliusza Słowackiego sugestie autobiografizmu, wśród których wymienić można przywoływanie w utworach imion (a niekiedy i nazwisk) autentycznych osób, wykorzystywanie realiów danych miejsc, prezentowanie faktycznych wydarzeń, z powodzeniem odnaleźć przecież można w literackiej spuściźnie Godebskiego, a także innych twórców epok dawnych, na przykład Franciszka Dionizego Książnika, o czym przekonująco pisała przed laty Kostkiewiczowa¹⁸.

Tego typu sugestiami ze szczególną intensywnością nasycone były elementy składające się na ramę wydawniczą utworu, pełniącą ważne funkcje w literaturze rodzimego wieku światła. *Wiersz do Legiów polskich*, by zacząć od najpopularniejszego tekstu Godebskiego, opatrzone został przedmową i objaśnieniami. Z *Krótkiej wiadomości o Legiach polskich* wyłania się spójny obraz autora wywiązującego się ze zobowiązań, jakie nakłada nań pisarska aktywność. Dlatego też przygotowuje on czytelnika do lektury tekstu wymagającego pewnego zasobu wiedzy, zwłaszcza jeśli chodzi o materię historyczną. Warto przypomnieć, że wśród rodzajów wyróżnionych przez Bożenę Mazurkową wstępów poprzedzających teksty oświeceniowe znaleźć można przedmowy naświetlające historyczne, kulturowe i geograficzne konteksty danych utworów¹⁹. Jak wynika z ustaleń badaczki, w literaturze polskiego oświecenia prefacje dotyczące wskazanych kwestii nie należały do najpopularniejszych. Konieczność ich wyodrębnienia motywowana jest jednak ważnością tego typu wstępów, które – jak można sądzić – zainicjowały zwyczaj poprzedzania utworów komentarzami „o naukowych ambicjach”²⁰. W tym samym punkcie swoich rozważań Mazurkowa zwraca uwagę na praktykę opatrywania edycji twórczości nieżyjących poetów biogramami, często przyjmującymi formę „wiadomości o...”, „życia...”. Za istotne trzeba uznać, że publikacje tego typu ukazywały się także w czasopiśmie, co zobrazować mogą wykorzystywane w prezentowanym artykule biogramy Godebskiego²¹. Ową predylekcję do upamiętnienia nie tylko „twórczości”, ale także i „życia”, wypada – za Tomaszem Bilczewskim – tłumaczyć między innymi kontekstem historycznym i oczywistym poczuciem odpowiedzialności za ocalenie tożsamości narodu pozbawionego państwa²².

¹⁷Jacek Lyszczyzna, „Romantyczna sugestia autobiografizmu tekstu”, w: *Biografie romantycznych poetów*, 139–146.

¹⁸Kostkiewiczowa, *Książnik jako poeta liryczny*, 178–181.

¹⁹Bożena Mazurkowa, *Literacka rama wydawnicza dzieł Franciszka Dionizego Książnika (na tle porównawczym)* (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1993), 75.

²⁰Mazurkowa, 75. Por. Teresa Kostkiewiczowa, „Krytyka literacka w Polsce w epoce oświecenia”, w: Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, Teresa Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia* (Wrocław: Ossolineum, 1990), 283–294.

²¹Kostkiewiczowa, „Krytyka literacka w Polsce w epoce oświecenia”, 283–294.

²²Bilczewski, 180–182.

W przypadku *Krótkiej wiadomości...* potrzeba skomentowania nie tak odległych przecież wydarzeń (przypomnijmy tylko, że omawiany utwór został wydany w 1805 r.) nie wynika – jak zaznaczono – z ich całkowitej nieobecności w świadomości ogółu. Historia legionów jest jednak „źle obecna” – pełna niedopowiedzeń i przekłamań. Stanu tego nie zmienił nawet, jak zaznacza Godebski, powrót legionistów do ziem niegdyś należących do Rzeczypospolitej: „mieszkaniec nie mając dokładnej o legiach wiadomości, przyjmował wszystko dobrą wiarą, na rachunek historycznych zapasów. Stąd owe mylne i dziwaczne powieści nie tylko o początku legiów, ale nawet o ich stanie, czynach, liczbie [...]”²³. Odpowiedzią na ten problem, a przynajmniej częściową, „nim pióro zacnego współrodaka i niegdyś kolegi obdarzy swych ziomków dokładnym rysem dziejów ich braci” (Ww 3), jest właśnie *Krótką wiadomości...* Upamiętnienie, na jakie czyn legionowy zasługuje, spełnić musi określone warunki, innymi słowy pamięć o legionistach ma odpowiadać prawdzie. I chociaż w omawianej przedmowie próżno szukać jednoznacznego uwierzytelnienia prezentowanego odbiorcy świadectwa poprzez odwołanie się do doświadczeń autora, to wydaje się mało prawdopodobne, by ówczesny czytelnik, znając nazwisko twórcy wiersza, odnotowane na karcie tytułowej druku z 1805 roku, nie poddał się sugestii autobiografizmu. Ponadto wspomnianą kartę tytułową zdobiły dwa wersy *Wiersza do Legiów polskich* („Nie mogąc innej braciom wypełnić posługi, / Wdzięczność, w miarę sił swoich, płacić winna długi”), pod którymi podano lokalizację cytatu²⁴. Uwagę przykuwa określenie „bracia”, sugerujące, że autor jest częścią wspólnoty, do której się zwraca. Przekonanie, że autor był także świadkiem i uczestnikiem opisywanych wydarzeń, umacnia w czytelniku fragment poprzedzający przywołany cytat, dotyczący śmierci brata Godebskiego oraz pocieszenia, jakiego udzielił mu przyjaciel (i zarazem zwierzchnik) – Franciszek Rymkiewicz (Ww 21)²⁵.

Kontynuując rozważania dotyczące *Krótkiej wiadomości...*, trzeba zaznaczyć, że jednym z jej celów było przecież także uwolnienie czytającego „od częstego w przypiskach śledzenia” (Ww 3). Prezentacja autorska, którą tu dostrzegliśmy, przywodzi na myśl oświeceniową koncepcję pisarza-nauczyciela, uznającego własną aktywność w sferze literackiej za konieczne do wypełnienia zobowiązanie wobec danej wspólnoty. Rezygnacja (chwilowa tylko, jak pokazała historia) Godebskiego ze ścieżki żołnierskiej, której sens podał w wątpliwość pokój w Lunéville (1801 r.)²⁶, nie jest wszak równoznaczna z rezygnacją z działalności *pro publico bono*. Przypisanie wysokiej rangi słowu, jako narzędziu komunikacji o społecznym zasięgu, nie mogło budzić

²³ Cyprian Godebski, „Krótką wiadomości o Legiach polskich”, w tegoż: *Wybór wierszy*, oprac. Zbigniew Kubikowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956), 4 (wiersze Godebskiego, jeśli nie wskazano inaczej, cytowane będą za tym wydaniem; dalej w tekście głównym jako Ww z podaniem numeru strony). Interesującą strategię lekturową *Krótkiej wiadomości...* przedstawiła Danuta Zawadzka, według której przedmowa Godebskiego wyrasta z dotkliwej świadomości tego, że „pamięć o legionistach zamiera wprost proporcjonalnie do stopnia popularności otaczającej ich legendy”. Danuta Zawadzka, „Pokolenie 1812”, w tejże: *Pokolenie kłęski 1812 roku. O Antonim Malczewskim i odludkach* (Warszawa: IBL PAN, 2000), 86.

²⁴ Zdigitalizowana wersja pierwodruku *Wiersza do Legiów polskich* dostępna jest dziś w repozytoriach cyfrowych. Co ciekawe, na jej przedruk zdecydował się Kubikowski w wykorzystywanym tu *Wyborze wierszy* poety (Ww 5).

²⁵ Łucja Ginkowa, „Cyprian Godziemba Godebski (1765–1809)”, w: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 3, red. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996), 103.

²⁶ O konsekwencjach traktatu w Lunéville zob. np. Jan Pachoński, *Korpus oficerski Legionów Polskich 1796–1807* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999), 17–18. Zob. także Przybylski, 240–244.

żadnych wątpliwości we współtwórcy „Dekady Legionowej”²⁷ (o której informował w przypisku nr 13 opatrującym *Wiersz do Legiów polskich*; Ww 36–37) oraz – w późniejszym okresie – „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”. Zakładając pierwsze w dziejach kultury polskiej czasopismo przeznaczone dla żołnierzy, Godebski (by skorzystać z określenia Józefa Kalasantego Szaniawskiego) „dołożył się [...] znacznie do rozszerzenia wiadomości wojskowych, patriotyzmu i prawideł moralnych w [...] na nowo założonej osadzie polskiego narodu”²⁸. W liście do Ksawerego Kosseckiego z 4 marca 1799 roku informował przyjaciela o swojej wydawniczej działalności:

Ażeby zaś nie próżnować, wydaję „Dekadowe Pismo”, czyli legionowe pismo co dekada. Nie umiem Ci stąd wyrazić mojej pociechy, że mogę jakąkolwiek dla powszechności uczynić przysługę. Oto masz wszystko o Twoim Cyprianie, który Cię umie cenić i kochać²⁹.

Nakaz społecznej użyteczności, często przewijający się w wypowiedziach autora *Wiersza do Legiów polskich*, łączy się ściśle z kwestiami etycznymi i propagowanymi przezeń ideałami antropologicznymi. Dlatego w *Pochwale Konfucjusza, filozofa chińskiego* Godebski wprowadza swoistą typologię sławy. Obok „sławy próżnej”, której blask „niknie z czasem”, wskazać należy „sławę rzetelną” – jej fundamentem jest cnota i „drugich uszczęśliwienie”³⁰.

Elementem wspólnym, scalającym aktywność pisarsko-oświatową Godebskiego, jest zatem określona (i w pełni zamierzona) kreacja „ja” mówiącego, w której silnie pobrzmiewają echa oświeceniowej, przede wszystkim klasycystycznej, koncepcji poety jako nauczyciela danej wspólnoty. Jest ona możliwa do uzgodnienia z nową, kształtującą się pod wpływem czynników ekonomicznych, społecznych i politycznych, rolą pisarza-protointeligenta, przekonanego o konieczności „oświecania” współrodaków (w tym także szeregowych żołnierzy). O skuteczności tej kreacji świadczą nie tylko przywołane wcześniej słowa Szaniawskiego. Tak o autorze *Wiersza do Legiów polskich* pisał Michał Janowski w monografii dotyczącej narodzin polskiej inteligencji:

Legiony były ważne jeszcze z innego względu. Wśród ich organizatorów znalazła się grupa intelektualistów, dawnych konspiratorów i powstańców, którzy swą decyzją udziału w walce zbrojnej świadomie postawili się na zewnątrz dawnych struktur stanowych. Może najlepiej losy ich ucieleśniał żołnierz i literat, Cyprian Godebski [...] – wolnomularz, spiskowiec i legionista. We Włoszech redagował legionowe czasopismo „Dekada Polska”, a gdy po rozwiązaniu legionów wrócił do pruskiej Warszawy, został członkiem założonego niedawno Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Najpopularniejszy utwór Godebskiego, *Wiersz do Legiów Polskich* (1805), jest doskonałym swia-

²⁷ Na temat „Dekady Legionowej” zob. np. Leon Zieleniewski, *Dekada. Pismo legionów polskich w 1799 r.*, przedm. Stefan Krzywoszewski (Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism, 1938).

²⁸ Józef Kalasanty Szaniawski, „Pochwała Cypriana Godebskiego”, w: Cyprian Godebski, *Dzieła wierszem i prozą*, cz. 1 (Warszawa: wyd. K. Godebski, 1821), 21–22. O wychowawczo-oświatowym aspekcie działalności legionów pisał m.in. Pachoński (zwl. rozdz.: *Kształcenie ogólne, Wkład korpusu oficerskiego do nauki i kultury*).

²⁹ Cyt. za: Maria Józefacka, „Listy Cypriana Godebskiego do Ksawerego Kosseckiego i innych osób”, *Archiwum Literackie. Miscellanea z lat 1800–1850* 11 (1967): 160.

³⁰ Godebski, *Dzieła wierszem i prozą*, 51–52. O koncepcji sławy w twórczości Godebskiego pisał m.in. Przybylski, 231–233.

dectwem stanu umysłu polskiego „protointeligenta” w czasie, gdy nic jeszcze nie wskazywało, że system polityczny ustanowiony na ziemiach polskich w wyniku trzeciego rozbioru może się niedługo załamać³¹.

Zaprezentowane przez Janowskiego ujęcie biografii Godebskiego jako ucieleśnienia losu legionisty-protointeligenta przywodzi na myśl, tylko pozornie opozycyjną (biorąc pod uwagę ponowne wejście Godebskiego na ścieżkę żołnierską w 1806 r.), kluczową dla romantyków, legendę poetów-żołnierzy postępujących zgodnie z określonym kodeksem etycznym, którego istotnym elementem było totalne oddanie „sprawie polskiej”³². Taki wzorzec osobowy nie był oczywiście czymś, z czym autor *Wiersza do Legiów polskich* by się nie zgodził. Znakomitym tego przykładem jest *Grenadier-filozof* (1805 r.), utwór o niezwykle sugestywnym podtytule: *Powieść prawdziwa wyjęta z dziennika podróży roku 1799*. Na jej autobiograficzny aspekt zwrócił uwagę, cytowany już wcześniej, Szaniawski w mowie pochwalnej na cześć Godebskiego, wygłoszonej na uroczystym posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w 1809 roku³³. Późniejsi komentatorzy jego twórczości również eksponowali ten „pierwiastek osobisty”, polegający – jak zaznaczył Konstanty Wojciechowski – „nie tylko na wierności przedstawionych i przeżytych zdarzeń, ale i na barwie tendencyjnej powieści, i na barwie uczuciowej”³⁴. Podobnie jak w przypadku *Wiersza do Legiów polskich*, tak i tu dostrzegamy dbałość autora o rzetelność oraz przystępność własnego przekazu. Pierwszy rozdział przynosi opis tragicznego w konsekwencjach poddania twierdzy w Mantui (1799 r.), a w „przypiskach” pomieszczono między innymi wyjaśnienia dotyczące poszczególnych miejscowości wspomnianych w utworze. Nieco inną funkcję pełni przypisek numer 25, w którym pojawia się informacja o rycerskiej postawie majora Kamińskiego pod Cortoną (1799 r.) i wart odnotowania komentarz:

Zacny Kamiński! ty nam przypominasz walecznego niegdyś Kowalskiego Korabczyka, a jeśli czyn tamtego świadczą starożytne dziejopisy, twój jest wsparty na świadectwie żyjących współkolegów. Przodkowie nasi podobnymi dziełami zdobili swe dzieje; ja twoim czynem zdobię dziełko, z tego tylko względu warte niejakej zalety, że je natchnęły przyjaźń i obywatelskie uczucia³⁵.

Przytoczony fragment dowodzi, że o wartości utworu decyduje możliwość potraktowania go jako świadectwa czynów legionowych. Sugestie autobiografizmu, w *Grenadierze-filozofie* zawarte między innymi w podtytule, dedykacji, analogiach między losem narratora a autora, stanowią niezbędny element opowieści mającej ocalić przeszłość zarówno od zapomnienia,

³¹Maciej Janowski, „W służbie państwa (1807–1809)”, w tegoż: *Narodziny inteligencji 1750–1831* (Warszawa: Neriton, 2008), 118.

³²Zob. np. Zawadzka, 126–128.

³³Szaniawski, 23. Wydaje się, że wyeksponowany przez Kostkiewiczową skonwencjonalizowany sposób opisu Godebskiego we wspomnianej przedmowie, pełniącej oczywiście funkcję wzorcotwórczą, pozostaje jednak spójny z projektem człowieka-obywatela wyłaniającym się z pism autora *Wiersza do Legiów polskich*. Kostkiewiczowa, *Krytyka literacka*, 287–288.

³⁴Konstanty Wojciechowski, *Historia powieści w Polsce. Rozwój typów i form romansu polskiego na tle porównawczym* (Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i syna, 1925), 87. Zob. także interpretację Grzegorza Zająca uwzględniającą napisany przez Godebskiego *Pamiętnik oblężenia Mantui*. Grzegorz Zajac, „Dziennik podróży czy prawdziwa powieść? O «Grenadierze-filozofie» Cypriana Godebskiego”, *Ruch Literacki* 6 (1996): 685–698.

³⁵Cyprian Godebski, *Grenadier-filozof. Powieść prawdziwa wyjęta z dziennika podróży roku 1799*, oprac. Zbigniew Kubikowski (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952), 74–75 (dalej w tekście głównym jako Gf z podaniem numeru strony).

jak i od zafałszowania (co zostało wyrażone w sposób eksplicytny w przywoływanej *Krótkiej wiadomości...*). Do rozważenia pozostaje jeszcze porównanie Kamińskiego do „walecznego niegdyś Kowalskiego Korabczyka”, opisanego przez Wespazjana Kochowskiego w *Rocznikach* i przypomnianego na początku XIX wieku przez Jana Pawła Woronicza w *Rozprawie pierwszej o pieśniach narodowych* (1803 r.) jako jeden z przykładów odwagi polskiego rycerstwa³⁶. Troska o utrwalenie dziejów narodu pozbawionego państwa, stały element metapoetyckich wypowiedzi pisarzy doby porobiorowej³⁷, nosi w omawianym przez nas tekście (również charakterystyczny dla epoki) rys sentymentalny, dodatkowo uzupełniony o „pierwiastek osobisty”. Narrator spytany przez gospodarza w Pont-de-Beauvoisin o dawnego towarzysza, majora K..., przekazuje zasłyszana informację o jego ciężkim stanie z powodu ran odniesionych pod Cortoną (Gf 49–50). Tego typu predylekcja do nieustannego wspomniania innych legionistów i przyjaciół cechuje twórczość Godebskiego *in toto*. *Grenadier-filozof* dedykowany jest wszak Kosseckiemu:

Jakikolwiek jest zwyczaj poświęcania komu swej pracy, nie rumieni on pisarza, gdy nim szlachetne powodują pobudki. Moimi są wdzięczność i przyjaźń. [...] Jeżeli ta moja praca nie pozyska u rodaków przyjęcia, jakiego by miłość własna żądała, dosyć będę nadgrodzony za nią, gdy ty ją przyjmiesz z takim uczuciem, z jakim ci ją poświęca twój stały przyjaciel C. Godebski (Gf 3–4).

Wdzięczność i przyjaźń, możliwe chyba do uzgodnienia z „prawdziwą” sławą, osiąganą – jak mogliśmy wyczytać w *Pochwale Konfucjusza...* – dzięki uszczęśliwianiu innych, stanowią podstawę idealnego modelu relacji międzyludzkich, a tym samym, w szerszym ujęciu, godnego życia. W interpretacji *Grenadiera-filozofa* Artur Timofiejew zaznacza, że bohaterowie powieści „tworzą [...] «republikę przyjaciół» połączoną wspólnotą światopoglądu, moralnością; żyjąc «według cnoty», będąc posłusznymi przekonaniu wewnętrznemu, w pełni realizują swoje człowieczeństwo»³⁸. Interesujące nas tu „sugestie autobiografizmu” nadają zatem wiarygodności prezentowanym, wskazywanym jako warte naśladowania, postaciom, które w swoim życiu kierują się czuciem, co pozwala im na nawiązanie więzi z drugim człowiekiem i sobą samym. Utwór, inspirowany wszak wdzięcznością i przyjaźnią, przyjaźni także poświęcony, nie mógłby zatem wyjść spod pióra kogoś pozbawionego uczuć. Ponownie wypada tu przywołać *Krótką wiadomość...*:

Ten, co zechce szukać w moim rymie sztuki, ozdób i wdzięku, niechaj na próżno jednego nie zaczyta wiersza: znajdzie tam rozrzucone myśli, nudne powtarzania; słowem, obraz obłąkanego kochanka, który w nieładzie uniesień opłakuje stratę ulubionego przedmiotu. Pisałem dla moich rodaków z tym uczuciem, z jakim nieszczęśliwy składa swoje cierpienia na łono podobnych jemu (Ww 11).

Przytoczony fragment przywołać może na myśl estetyczno-literacką deklarację pisarza sentymentalnego, własne utwory traktujące jako akt ekspresji „ja”. Ten swoisty wzorzec poety

³⁶Zob. Jan Paweł Woronicz, „Rozprawa pierwsza o pieśniach narodowych”, w tegoż: *Pisma wybrane, wstęp, wybór, komentarz* Małgorzata Nesteruk, Zofia Rejman (Warszawa: Open, 1993), 237, 671.

³⁷O działaniach podejmowanych w intencji ocalenia pamięci o przeszłości narodu pisała m.in. Hanna Jurkowska, *Pamięć sentymentalna. Praktyki pamięci w kręgu Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk i w Puławach Izabeli Czartoryskiej* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014).

³⁸Timofiejew, 113.

„będącego sobą”, znajdujący ważną inkarnację w oświeceniu stanisławowskim, przede wszystkim w liryce Książnina, potrzebuje – jak się wydaje – „sugestii autobiografizmu”, gwarantującej realizację określonego projektu, którego powodzenie uzależnione jest jednak od opinii innych ludzi (w tym przypadku „sugestie autobiografizmu” pełnią funkcję uwierzytelnienia).

Podsumowując przedstawione do tej pory analizy, można się pokusić o wyróżnienie dwóch głównych powodów ujawniania się autora osobowego w tekście. Pierwszy dotyczyłby zaspokojenia potrzeby dania „prawdziwego” świadectwa czynu legionowego, drugi związany byłby z ekspresyjnymi funkcjami literatury. Zaproponowana typologia, której celem jest wstępne uporządkowanie pewnych zjawisk, nie wyczerpuje oczywiście problemu relacji między „życiem” i „twórczością” w badaniach nad literaturą polskiego wieku światła, nawet jeśli ograniczyć tę kwestię do literackiej spuścizny Godebskiego (tu zaprezentowanej jedynie w niewielkim stopniu). W świetle przywołanych utworów poznawczą konsternację budzi bowiem *Wiersz do siebie samego*. Obok nazw geograficznych (Styr, Pina, Horyń), które stanowią wyraziste ślady autobiografizmu, we wspomnianym utworze znajdziemy także informacje o doświadczeniu wojennym oraz komentarze odnoszące się do ówczesnego życia kulturalno-obyczajowego (np. echa sporów toczących się wokół Józefa Bielawskiego czy uwagi dotyczące Towarzystwa Przyjaciół Nauk). Zdziwienie, o którym była mowa, przynoszą przede wszystkim fragmenty o charakterze metapoetyckim:

Jam niegdyś wpośród szczupłego zagonu
 Ledwo o górach słyshał Helikonu,
 Próżnom pasterzy nad Styrem i Piną
 Pytał, gdzie zdroje kastalijskie płyną,
 Na próżnom zwiedzał lasy i strumienia
 Ciekawy faunów i satyrów pienia;
 Wszędzie milczenie panowało głuche.
 [.....]
 Zamiast Orfeja czarującej liry –
 Drzewa runęły pod ciosem siekiéry.
 Jeszcze albowiem wtenczas śpiewak nowy
 Nie natchnął życiem nadbrzeż Horyniowy;
 (Ww 40–42)

Wyrażony tu dystans wobec obiegowych wątków literackich może być traktowany jako świadectwo zerwania z klasycyzmem i wytworzonymi w jego ramach sposobami mówienia o świecie oraz roli, jaką odgrywa w nim poeta. Tak o analizowanym utworze pisał Timofiejew w monografii poświęconej twórczości Godebskiego:

Pełen ironii dialog pozorny podmiotu-poety z podmiotem doradcą (*sive* znawcą klasycystycznej koncepcji poezji) ma bowiem na celu krytykę oświeceniowego poglądu uznającego utylitaryzm wypowiedzi za warunek zostania poetą. [...] Poeta nie chce wypowiadać się w sposób społecznie zaangażowany [...], a zatem, zdaniem doradcy, nie zasługuje na miano poety, przestaje nim być³⁹.

³⁹Timofiejew, 22–23.

Przytoczona wypowiedź to część rozdziału dotyczącego estetyczno-literackich zapatrywań Godebskiego, które – jak w zauważył lubelski badacz w podsumowaniu – naznaczone były typowym dla początków XIX wieku eklektyzmem⁴⁰. *Wiersz do siebie samego* byłby zatem przykładem poszukiwania nowych sposobów ekspresji „ja”. O byciu poetą przesądzać mają „głos wewnętrzny, serce, czucie, nie zaś sama znajomość rzemiosła poetyckiego”⁴¹.

Niewątpliwie przywołany wyżej fragment utworu Godebskiego ujawnia wskazany przez Timofiejewa dystans wobec konwencji literackich oraz – co wyjątkowo dotkliwe – rozczarowanie rzeczywistością. Obraz poszukiwania natchnienia przywodzi na myśl topos spotkania z muzami i ich boskim opiekunem, znany z literatury starożytnej, ciekawie wyzyskany między innymi przez Klemensa Janickiego w autobiograficznej elegii *O sobie samym dla potomności* czy – znacznie później – przez Książnicę w utworze *Do Ignacego Bykowskiego*⁴². Jak można zatem sądzić, *Wiersz do siebie samego* pozostaje w trudnej do przeoczenia opozycji wobec tradycyjnych, chciałoby się rzec „klasycznych”, realizacji motywu muz czy ściśle z nim stowarzyszonego toposu lutni⁴³.

Omawiany wiersz opatrzone jednak mottem pochodzącym z *Satyry I* Juwenalisa, reprezentującej ważny w poetykach klasycystycznych gatunek. Przytoczona przez Godebskiego fraza – *Facit indignatio versum* („Oburzenie rodzi wiersz”) – często była wykorzystywana przez twórców epok dawnych (m.in. Krzysztofa Opalińskiego, Jana Górczyczewskiego) jako uzasadnienie przyczyny poetyckiej działalności, zwłaszcza jeśli owocem tej działalności były satyry⁴⁴. Przypomnijmy tylko, że przywołany fragment *Satyry I* poprzedza swoiste zastrzeżenie – „Si natura negat”, tłumaczone jako: „Jeśli natura odmawia reakcji”⁴⁵, „Jeśli talent odmawia”⁴⁶.

⁴⁰Timofiejew, 49.

⁴¹Timofiejew, 25.

⁴²Osobną uwagę należałoby poświęcić omawianemu lirykowi Godebskiego w odniesieniu do innych, zwłaszcza oświeceniowych (choć refleksją objąć trzeba by tradycję antyczną i staropolską), wierszy o charakterze metapoetyckim z wyrazistym ukierunkowaniem na „ja” poetyckie, np. takich jak *Zabawa moja* Adama Naruszewicza (zob. np. Agata Ročko, „Poetyckie i filozoficzne credo: «Zabawa moja»”, w: *Czytanie Naruszewicza*, t. 1, red. Barbara Wolska, Teresa Kostkiewiczowa, Bożena Mazurkowska [Warszawa: IBL PAN, 2015]) czy *Z Anakreonta. Sam do siebie* Franciszka Dionizego Książnicę (zob. np. Tomasz Chachulski, „Między «Krotofilami i miłośkami» a «Żalami Orfeusza nad Eurydyką»”. *Z Anakreonta. Sam do siebie*”, w: *Czytanie Książnicę*). Za tę wskazówkę dziękuję prof. dr hab. Teresie Kostkiewiczowej.

⁴³Wypada pamiętać jednak o przywołanych wyżej wersach: „Jeszcze albowiem wtenczas śpiewak nowy / Nie natchnął życiem nadbrzeż Horyniowy”. Odnoszą się one, jak wskazuje Kubikowski (Ww 42, przyp. do w. 25), do Alojzego Felińskiego, podobnie jak i Godebski, absolwenta szkoły pijarskiej w Dąbrowicy (położonej nad Horyniem), na początku XIX w. znanego już tłumacza Delille’a. Jeśli słowa te nie miały mieć w intencji autora wydźwięku ironicznego, to dystans Godebskiego wobec „klasycznych” realizacji toposu muz mógłby być wyrazem rozczarowania własnymi możliwościami poetyckimi.

⁴⁴Józef Tomasz Pokrzywniak, „«Satyra prawdę mówi», czyli rzecz o fałszywych przesłankach”, *Pamiętnik Literacki* 4 (1984): 91–93 (artykuł stał się podstawą rozdz. *Satyryk wśród konwencji gatunku* opublikowanego w monografii Ignacy Krasicki wśród pisarzy polskiego oświecenia [Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015]). Informacje dotyczące satyry i koncepcji pisarza-satyryka rekonstruowane są (jeśli nie podano inaczej) za tym artykułem.

⁴⁵Zob. Tomasz Sapota, *Juvenalis* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009), 82. Z wypowiedzi pisarzy antycznych wyłania się niejednoznaczny stosunek do tego, co określano jako *indignatio*. Z jednej strony, zwłaszcza w etyce stoickiej, „oburzenie” waloryzowane było negatywnie, z drugiej – stanowiło ważny element refleksji poświęconych retoryce i określonej postawie mówcy (także w odniesieniu do jego retorycznej sprawności). Zob. np. Catherine Keane, „Anger Games”, w tejsze: *Juvenal and the Satiric Emotions* (Oxford: Oxford University Press, 2015, 26–67; Sapota, 31–38, 79–87).

⁴⁶Juvenalis, „*Satyra I*”, tłum. J. Sękowski, w: *Trzej satyrycy rzymscy, wstęp*, oprac. Lucyna Winniczuk (Warszawa: PIW, 1958), 119.

Twórca, nawet pozbawiony wrodzonych dyspozycji (rozwijanych, zgodnie z zaleceniami większości teoretyków klasycyzmu, dzięki żmudnym ćwiczeniom), może zatem sięgnąć po pióro. Warunkiem jest uczucie – w tym przypadku negatywne – które nie pozwala poecie przejść obojętnie wobec tego, co go otacza. Taki tryb lektury byłby zgodny z propozycją Timofiejewa. Należy jednak mieć na uwadze, że *indignatio* to pojęcie z zakresu retoryki. Jak wskazywał Jerzy Ziomek, „Afekt może zawierać czy też być osiąganym przez *indignatio* (oburzenie) lub *conquestio* (skarga)”⁴⁷. Oburzenie mówcy powinno wzbudzić reakcję odbiorcy i przekonać go do określonego stanowiska. Dziedzictwo klasyczne, tak ważne dla literatury późnej fazy oświecenia, nie stoi zatem w opozycji do sfery emocjonalnej i da się uzgodnić z wykorzystywanymi przez poetów sposobami wyrażania „ja”.

Należałoby się przy tym jeszcze zastanowić, choć to wymagałoby pogłębionego namysłu nad różnorodnymi realizacjami gatunku patronującego omawianemu utworowi, czy rozsiane w tekście „sugestie autobiografizmu” oraz komentarze dotyczące ówczesnych realiów nie są motywowane, zgłaszaną w satyrach, koniecznością zajęcia aktywnej postawy wobec rzeczywistości, co uzasadniałoby tworzenie tekstów przez autorów nienależących do grona wybranych przez boskie opiekunki sztuki. Najważniejszym obowiązkiem pisarza-satyryka byłoby zatem wypowiedzenie się o rzeczywistości, zwłaszcza gdy ta rozczarowuje. Rzecz znamienita, iż w wielu interpretacjach satyr (tak antycznych, jak i nowożytnych) badacze eksponowali zależność między „życiem” i „twórczością”, co korespondowało z kształtującą się na przestrzeni stuleci koncepcją poety satyrycznego piszącego pod wpływem trudnych do zaakceptowania wydarzeń i sytuacji⁴⁸. Obecne w wierszu „sugestie autobiografizmu”, polegające przede wszystkim na wyzyskaniu wydarzeń, wątków czy sytuacji związanych z życiem kulturowo-literackim i obyczajowym początków XIX wieku, dałoby się wyjaśnić nie tylko potrzebą wyrażenia rozczarowania dookołą rzeczywistością, ale także realizacją określonej koncepcji poety i poezji, w tym przypadku satyrycznej. Relację między życiem a twórczością najbezpieczniej zatem dałoby się ująć, akcentując ich wzajemne warunkowanie się. Nie tylko „życie” determinowałoby „twórczość”, ale samo byłoby także zwrotnie – w akcie tworzenia, późniejszego odczytywania i funkcjonowania „twórczości” w określonych kręgach czytelniczych – kreowane⁴⁹.

⁴⁷Jerzy Ziomek, *Retoryka opisowa* (Wrocław: Ossolineum, 1990), 116. O znaczeniu afektu w literaturze staropolskiej, także ważnej dla oświeconych, pisała Barbara Otwinowska, „Afekty”, w: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska, Barbara Otwinowska, Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, wyd. 3 (Wrocław: Ossolineum, 2002), 12–16.

⁴⁸Na zagrożenia wynikające z traktowania satyry wyłącznie jako świadectwa reakcji pisarza na rzeczywistość, z pominięciem znaczenia konwencji literackich i tradycji gatunku, zwrócił uwagę m.in. Sapota, 28–30.

⁴⁹Uwzględnienie „życia” pisarza w interpretacji jego „twórczości” – choć pozwala uruchomić różnorodne strategie lekturowe związane z mentalną atmosferą danej epoki, stawiać pytania tak o doświadczenie jednostkowe, jak i zbiorowe – łączy się przecież z wieloma niebezpieczeństwami, zwłaszcza w przypadku braku odpowiednich źródeł. Egzemplifikacją tego zagrożenia jest powtarzana przez wielu wybitnych historyków literatury informacja o genezie Dumana żołnierza polskiego w starożytnym zamku Maurów nad Tagiem Kantorberegim Tymowskiego, utworu mającego być zapisem doświadczenia żołnierskiego poety. Jak wykazała jednak Elżbieta Z. Wichrowska, dzięki żmudnym kwerendum, Tymowski – autor tekstu oddającego przeżycia młodego legionisty – nie wziął udziału w hiszpańskiej kampanii Napoleona. Elżbieta Z. Wichrowska, *Kantorbery Tymowski w świetle nowych źródeł* (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2002); zob. zwł. 11–32.

Bibliografia

- Abramowska, Janina. „Kochanowskiego biografia kreowana”. *Teksty* 1 (1978): 63–82.
- Aleksandrowicz, Alina. *Twórczość Marii z ks. Czartoryskich ks. Wirtemberskiej. Literatura i obyczaj*. Warszawa: DIG, 2022.
- Bell, Robert Huntley. *Sterne's Autobiographical Personae*. W tegoż: *The Rise of Autobiography in the Eighteenth Century: Ten Experiments in Literary Genre – Augustine, Bunyan, Rousseau, Locke, Hume, Franklin, Gibbon, Sterne, Fielding, Boswell*, 110–150. Lewiston: Edwin Mellen Press, 2012.
- Bilczewski, Tomasz. „Subiekt – obiekt – abiekt: «pajęczno-wiotka tkanina»”. W: *Wiek teorii. Sto lat nowoczesnego literaturoznawstwa polskiego*, red. Danuta Ulicka, 161–230. Warszawa: IBL PAN, 2020.
- Chachulski, Tomasz. „Między «Krotofilami i miłośkami» a «Żalami Orfeusza nad Eurydyką». «Z Anakreonta. Sam do siebie»”. W: *Czytanie Książnina*, red. Bożena Mazurkova, Tomasz Chachulski, 103–114. Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, IBL PAN, 2010.
- Czerwińska, Małgorzata. „Autobiografia i metafory”. W: *Projekt na daleką metę. Prace ofiarowane Ryszardowi Nyczowi*, red. Zdzisław Łapiński, Anna Nasiłowska, 99–107. Warszawa: IBL PAN, 2017.
- Ginkowa, Łucja. „Cyprian Godziemba Godebski (1765–1809)”. W: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 3, red. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński, 98–139. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Godebski, Cyprian. *Dzieła wierszem i prozą*, cz. 1. Warszawa: wyd. K. Godebski, 1821.
- . *Grenadier-filozof. Powieść prawdziwa wyjęta z dziennika podróży roku 1799*. Oprac. Zbigniew Kubikowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1952.
- . *Wybór wierszy*. Oprac. Zbigniew Kubikowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1956.
- Janowski, Michał. „W służbie państwa (1807–1809)”. W tegoż: *Narodziny inteligencji 1750–1831*, 131–195. Warszawa: Neriton, 2008.
- Józefacka, Maria. „Listy Cypriana Godebskiego do Ksawerego Kosseckiego i innych osób”. *Archiwum Literackie. Miscellanea z lat 1800–1850* 11 (1967): 155–236.
- Jurkowska, Hanna. *Pamięć sentymentalna. Praktyki pamięci w kręgu Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk i w Puławach Izabeli Czartoryskiej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2014.
- Juvenalis. *Satyra I*. Tłum. J. Sękowski. W: *Trzej satyrycy rzymscy*, wstęp, oprac. Lucyna Winniczuk, 119. Warszawa: PIW, 1958.
- Keane, Catherine. „Anger Games”. W tegoż: *Juvenal and the Satiric Emotions*, 26–67. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Kostkiewiczowa, Teresa. *Książnina jako poeta liryczny*. Wrocław: Ossolineum, 1971.
- . *Krytyka literacka w Polsce w epoce oświecenia*. W: Teresa Kostkiewiczowa, Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, *Krytyka literacka w Polsce w XVI i XVII wieku oraz w epoce oświecenia*, 283–294. Wrocław: Ossolineum, 1990.
- . „Problem podmiotowości w liryce Książnina. «Do Piotra Borzęckiego»”. W: *Czytanie Książnina*, red. Bożena Mazurkova, Tomasz Chachulski, 131–142. Warszawa: Fundacja Akademia Humanistyczna, IBL PAN, 2010.
- Kunz, Tomasz. „Wstęp”. W tegoż: *Więcej niż słowa. Literatura jako forma istnienia*, 7–8. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019.
- Kuziak, Michał. „«Biografie romantycznych poetów»”, red. Zofia Trojanowiczowa, Jerzy Borowczyk, indeks oprac. Barbara Hajdasz, Poznań 2007”. *Pamiętnik Literacki* 3 (2009): 226–238.
- Lyszczyna, Jacek. „Romantyczna sugestia autobiografizmu tekstu”. W: *Biografie romantycznych poetów*, red. Zofia Trojanowiczowa, Jerzy Borowczyk, 139–146. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007.
- Maleszyński, Dariusz Cezary. *Człowiek w tekście. Formy istnienia według literatury staropolskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2002.
- Mazurkova, Bożena. *Literacka rama wydawnicza dzieł Franciszka Dionizego Książnina (na tle porównawczym)*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1993.
- Nasiłowska, Anna. „Historia modernistycznego podmiotu”. W tegoż: *Persona liryczna*, 11–54. Warszawa: IBL PAN, 2000.

- O... (Osiński Ludwik). „Wiadomość o życiu i pismach Cypriana Godebskiego”. *Pamiętnik Warszawski* 1 (1809): 91.
- „Od redakcji”. W: *Pisarze polskiego oświecenia*, t. 1, red. Teresa Kostkiewiczowa, Zbigniew Goliński, 5–11. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Otwinowska, Barbara. „Afekty”. W: *Słownik literatury staropolskiej*, red. Teresa Michałowska, Barbara Otwinowska, Elżbieta Sarnowska-Temeriusz, wyd. 3, 12–16. Wrocław: Ossolineum, 2002.
- Pachoński, Jan. *Korpus oficcerski Legionów Polskich 1796–1807*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1999.
- Pokrzywniak, Józef Tomasz. *Ignacy Krasicki wśród pisarzy polskiego oświecenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015.
- – –. „Satyra prawdę mówi», czyli rzecz o fałszywych przesłankach”. *Pamiętnik Literacki* 4 (1984): 85–128.
- Przybylski, Ryszard. *Klasycyzm, czyli prawdziwy koniec Królestwa Polskiego*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983.
- Rippel, Rafał. „Między konwencją a odmiennością. O konstrukcji narratora w «Grenadierze-filozofie» Cypriana Godebskiego”. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Filologia Polska* 38 (1997): 27–36.
- Ročko, Agata. „Poetyckie i filozoficzne credo: «Zabawa moja»”. W: *Czytanie Naruszewicza*, t. 1, red. Barbara Wolska, Teresa Kostkiewiczowa, Bożena Mazurkowska, 71–84. Warszawa: IBL PAN, 2015.
- Sapota, Tomasz. *Juvenalis*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009.
- Sawicki, Stefan. „Między autorem a podmiotem mówiącym”. *Pamiętnik Literacki* 2 (1977): 111–127.
- Sławiński, Janusz. *Myśli na temat: biografia pisarza jako jednostka procesu historycznoliterackiego*. W tegoż: *Prace wybrane*, t. 4: *Próby teoretycznoliterackie*, 162–182. Kraków: Universitas, 2000 (pierwodruk w: *Biografia – geografia – kultura literacka*, red. Jerzy Ziomek, Janusz Sławiński. Wrocław: Ossolineum, 1975).
- Smolarski, Mieczysław. *Poezja legionów. Czasy, pieśń i jej dzieje*. Kraków: Akademia Umiejętności, 1912.
- Strzyżewski, Mirosław. „Model «biografii typowej» romantyka”. W: *Biografie romantycznych poetów*, red. Zofia Trojanowiczowa, Jerzy Borowczyk, 103–115. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2007.
- Szaniawski, Józef Kalasanty. „Pochwała Cypriana Godebskiego”. W: Cyprian Godebski, *Dzieła wierszem i prozą*, cz. 1, 1–49. Warszawa: wyd. K. Godebski, 1821.
- Timofiejew, Artur. *Legiony i vitae lex. Problemy twórczości literackiej Cypriana Godebskiego*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002.
- Wichrowska, Elżbieta Z. *Kantorbery Tymowski w świetle nowych źródeł*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2002.
- Wojciechowski, Konstanty. *Historia powieści w Polsce. Rozwój typów i form romansu polskiego na tle porównawczym*. Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i syna, 1925.
- Wolska, Barbara. „«Pisarze polskiego Oświecenia», tom 1, pod red. Teresy Kostkiewiczowej i Zbigniewa Golińskiego, Warszawa 1992”. *Pamiętnik Literacki* 3 (1994): 209–219.
- Woronicz, Jan Paweł. „Rozprawa pierwsza o pieśniach narodowych”. W tegoż: *Pisma wybrane*, wstęp, wybór, komentarz Małgorzata Nesteruk, Zofia Rejman, 213–239. Warszawa: Open, 1993.
- Zajac, Grzegorz. „Dziennik podróży czy prawdziwa powieść? O «Grenadierze-filozofie» Cypriana Godebskiego”. *Ruch Literacki* 6 (1996): 685–698.
- Zawadzka, Danuta. „Pokolenie 1812”. W tegoż: *Pokolenie kłęski 1812 roku. O Antonim Malczewskim i odludkach*, 63–166. Warszawa: IBL PAN 2000.
- Zieleniewski, Leon. *Dekada. Pismo legionów polskich w 1799 r.* Przedm. Stefan Krzywoszewski. Warszawa: Wydawnictwo Polskiego Związku Wydawców Dzienników i Czasopism, 1938.
- Ziomek, Jerzy. „Autobiografizm jako hipoteza konieczna («Treny» Jana Kochanowskiego)”. W: *Biografia – geografia – kultura literacka*, red. Jerzy Ziomek, Janusz Sławiński, 41–60. Wrocław: Ossolineum, 1975.
- – –. „Poeta jako źródło historyczne. Glosa do referatu Wiktora Weintrauba”. W: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Zofia Stefanowska, Janusz Sławiński, 166–175. Warszawa: Czytelnik, 1978.
- – –. *Retoryka opisowa*. Wrocław: Ossolineum, 1990.

SŁOWA KLUCZOWE:

biografia

autor

Cyprian Godebski

ABSTRAKT:

Artykuł poświęcony jest zagadnieniu znaczenia biografii pisarza w badaniach nad literaturą dawną. Temat ten budził i budzi nadal zainteresowanie ze strony badaczy, najczęściej jednak zajmujących się literaturą XIX–XXI wieku. Ze względu na obszerność zagadnienia autorka skupiła się na twórczości Cypriana Godebskiego, uczestnika wojen napoleońskich, twórcy między innymi *Wiersza do Legiów polskich*. Autorka, analizując jego utwory literackie, zwróciła uwagę na sposoby funkcjonowania w nich kontekstu biograficznego, który okazał się ważnym elementem procesu lekturowego.

„życie i twórczość”

LITERATURA DAWNA

NOTA O AUTORCE:

Patrycja Bąkowska – adiunkt w Zakładzie Literatury Staropolskiej i Oświecenia na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Interesuje się literaturą i kulturą wieku światła, ze szczególnym uwzględnieniem przemian antropologicznych, tożsamościowych i estetycznych. Członkini Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym. Opublikowała wiele artykułów w czasopismach (m.in. w „Pamiętniku Literackim”, „Przestrzeniach Teorii”) i rozdziałów w książkach zbiorowych. Jest autorką monografii *Formy ekspresji podmiotowości nowoczesnej. Tożsamość indywidualna i zbiorowa w poezji polskiej schyłku XVIII i początku XIX wieku* (2021), opublikowanej w serii Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej. |